

В ТЪРСЕНЕ НА АРХИВНИ ДОКУМЕНТИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ. ЕДНА НАУЧНА КОМАНДИРОВКА НА ПРОФ. БОРИС НЕДКОВ В КАЙРО

Димитър Ницов¹

Един от изследователите, които имат най-значими заслуги за издирването, превеждането и публикуването на арабописмени документи за българската история, е Борис Недков. Неговите усилия в издирвателската дейност се увенчават с плодотворен успех – за българската историография са разкрити значително количество османски, арабски и персийски документи, непознати или слабопознати до този момент. От изключително значение по този въпрос се явява неговата научна командировка в Египет, започнала в края на 1972 г. и приключила през пролетта на 1973 г.

Името на Борис Недков е знаково за българската ориенталистика от средата и втората половина на XX в. То остава такова и до ден днешен. С право е определян от някои съвременни османисти като „един от основоположниците на българската ориенталистика и на османската дипломатика и палеография като научни дисциплини у нас.”² Недков успява да получи едно високо академично образование за времето си. Благодарение на държавна стипендия, той следва в чужбина и това му позволява да почерпи знания от достиженията на европейската ориенталистика. Изследователят завършва и защитава докторат в Третия райх (1942 г.), в едни усилни години за Европа, когато бушува Втората световна война. Допълнително специализира и в Париж. Овладева арабски и османски езици.³ Дисертацията му е фокусирана върху поголовния данък *джизие*, като в центъра на изследването са поставени българските земи.⁴

¹ Благодаря на родителите си, които ми осигуриха спокойствие и творческа обстановка при подготовката и писането на настоящия материал за проф. Борис Недков.

² Мръвкарлова-Михайлова, М., М. Стайнова. Творческото дело на Д. Ихчиев, Н. Попов, Г. Гълъбов и Б. Недков – принос за развитието на османистиката в България. – В: Историографски изследвания – България през XV – XVIII век. С., 1987, 314 .

³ Пак там, 314 – 315.

⁴ Пак там.

Завръщайки се в България през 1942 г. Борис Недков се впуска веднага в научна и административна работа и заема длъжността ръководител на Ориенталския отдел при НБКМ. Успява да се опази след 9-ти септември 1944 г. от бурята на новите политически времена и да продължи своята научна дейност по превода и публикуването на османотурски документи за българската история.⁵ Същевременно изнася лекции в Софийския университет и е автор на един от най-хубавите учебници по османска дипломатика и палеография.⁶

Познанията, които натрупва в Берлин, Лайпциг и Париж за състоянието и местонахождението на османските документи из бившите провинции на Османската империя, както и благоприятната политическа обстановка в отношения между България и голяма част от арабските страни, в т.ч. и Египет, го кара смело да се впусне в научно приключение, което го отвежда в Кайро. В ДА-София, Ф.2173, оп. 1, а.е. 253 се съхранява черновата на доклада на Борис Недков от неговата командировка в Египет.⁷ Докладът е адресиран до Комитета за наука, технически прогрес и висше образование (КНТПВО), до Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина (КПКВЧ), както и до декана на Факултета по западни филологии при СУ. В него изследователят разкрива подробно своята издирвателска дейност по време на това пътуване, трудностите, които е срещнал, както и нескритото задоволство, което е изпитал, намирайки ценни документи за историята на българските земи под османско господство. Езикът, който употребява в доклада, е красноречив, използва известна доза неподправен хумор, описвайки някои трагикомични ситуации, на които е бил свидетел или лично е преживял.

Командировката на Борис Недков става възможна вследствие на резултата от близките връзки, които се осъществяват между социалистическа България и Египет. Първата арабска страна, с която България подписва културна спогодба е именно египетската държава. Това се случва през 1957 г.⁸ Този акт осигурява поле за по-нататъшно развитие на българо-египетските културни отношения. След Шестдневната война от 1967 г., арабските страни, които се намират в конфликтни отношения с Израел, задълбочават своите връзки със социалистическия лагер, който пък противостои на западните партньори на израелската държава, а също така и на политиката на Тел Авив спрямо арабските му съседи. Дипломатът и арабист Киряк Цонев определя периода 1967-1989 г. като „връх” в българо-арабските отношения.⁹

Междувременно при управлението на Египет от Ануар Садат, близостта с България все повече се увеличава. Българският държавен глава Т. Живков прави лично посещение в Египет и е сърдечно посрещнат от президента Садат. БКП подписва споразумение за тясно сътрудничество с редица арабски партии, в т.ч. и Арабския социалистически съюз на Египет.¹⁰ Именно на фона на тези отношения се осъществява научна командировка на проф. Борис Недков в Кайро.

⁵ Пак там.

⁶ Недков, Б. Османотурска дипломатика и палеография. Ч. 1. С., 1966; Ч.2. С., 1975.

⁷ ДА-София, ф.2173, оп. 1, а.е.253.

⁸ Цонев, К. Българо-арабските отношения. С., 1999, с. 107.

⁹ Пак там, с. 112 – 113.

¹⁰ Пак там, с. 136.

Именитият български ориенталист пристига в египетската столица на 18 ноември 1972 г. Командирован е от Комитета за наука, технически прогрес и висше образование (КНТПВО), както и от Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина (КПКВЧ). Визитата на Недков се осъществява по линия на културна спогодба и формално е лансирана като специализация, първоначално за срок от три месеца. Същинската цел на пребиваването му в Кайро е с ясно формулирана цел, а именно „издирване на източни извори (арабски и турски) за българската история.”¹¹ От страна на египетските власти не е проявен почти никакъв интерес към особата на българския учен. Съдействие той получава най-вече от страна на българското посолство. Всички контакти с научни работници и служители на Националната библиотека и Архива в Кайро, Недков осъществява сам или с помощта на българското културно аташе Борис Николов.¹² Българският изследовател завързва топли познанства с водещи египетски учени от Каирския университет, като: проф. Якуб Бекир, декан на Историко-филологическия факултет, историка проф. Мохамед Анис, определен от самия Недков за „най-големия съвременен египетски историк”, който е ръководител на катедрата по история в същия университет, проф. Ахмед ес-Саид, ръководител на катедрата по ориенталистика, както и д-р Мохамед Фетхи, професор по персийски език, у когото българският учен е поканен на вечеря.¹³ Някои от тези му познанства изиграват съществена роля в проправянето на път из бюрократичните лабиринти в Египет и спомагат за успешното изпълнение на задачите на нашия учен. В първоначалните планове на Б. Недков фигурира и посещение на културните и научни институции в Александрия, но така и не се стига до визита в Александрия. Основно Недков успява да се съсредоточи върху работата си в Националната библиотека и в Цитаделата¹⁴, където са евакуирани ценни ръкописи и документи, поради опасения от военна обстановка, предвид честите конфликти в Близкия Изток.¹⁵

Българският учен успява да прегледа някои по-важни описи на арабските и персийските ръкописи, а що се отнася до каталога на османотурските ръкописи, който е изготвен на арабски език и все още не е отпечатан, Недков има възможност да получи достъп до него и да го използва в ръкописния му вариант. На пръв поглед всичко върви добре, докато българският изследовател не предприема постъпки към заявка за достъп до конкретни книги и документи. Ето как описва ритъма си на работа: „...Понякога на ден прехвърлях по няколко ръкописа, а друг път върху един ръкопис се задържах по няколко дни. Извънредно бавно ставаше обслужването ми с ръкописите. Поръчките ми се забавяха с дни, а нерядко дори и със седмица. Причината за това бе, от една страна, обстоятелството, че поради перманентното военно положение, в което се намира Египет, цялата ръкописна сбирка е опакована в сандъци и евакуирана в Цитаделата, намираща се доста далеч от библиотеката, а от друга страна – известната ориенталска мудност. В Египет всичко става „букра” (утре!). Това „букра” погълна целия първоначален срок на престоя ми в Кайро с работа само в ръкописния отдел на Националната библиотека и се наложи той да бъде удължен с още два месеца, за да мога

¹¹ ДА-София, ф.2173, оп. 1, а.е. 253, л. 1.

¹² Пак там, л. 2

¹³ Пак там

¹⁴ Средновековна крепост в Кайро, построена през XII в. от Саладин. В модерни времена е използвана като архивохранилище, в което са евакуирани и съхранявани ценни ръкописи.

¹⁵ Пак там, л. 3.

да хвърля поглед и върху архивите.”¹⁶ Въпреки всички пречки Недков успява да прегледа значително количество османски документи и книги: хроники, научни съчинения, в т.ч. по медицина и астрономия, дивани (поезия), кануннамета (сборници със закони) и др.¹⁷ И все пак, няколко заглавия остават недостъпни за нашия учен, между които и „Сбирка от писма, фермани, държавни договори... събрани от Кятиб Челеби“, в която са поместени и писма от завоевателя Тимурленг до султан Баязид II, както и докладна записка със сведения за Гръцкото въстание от 1821 г. Служителите на библиотеката и архива отклоняват под всякакъв предлог настояванията от страна на българския изследовател. Макар и при така създадените пречки, нашият ориенталист успява да заснеме на микрофилми, а други преписва на ръка немалко ценни документи, в които има информация за историята на българските земи, като в доклада си той изрично посочва тези, които смята за най-ценни, между които: „Кануннаме (законник) относно десятъка и паричните данъци в османските земи, 962 г. (1564 – 1565 г.)“, както и ръкопис, отнасящ се за пощенските станции (мензили) в Румилли, като Недков отбелязва, че за автор на този своеобразен енциклопедичен справочник, се смята Кятиб Челеби (известен в нашата историография с името Хаджи Калфа (1609–1657 г.). Четейки този труд нашият учен отбелязва, че за гр. Охрид османският автор „...пише, че е населен само от българи („булгар“) и малко арнаутлар („албанци“)“.¹⁸

Докато чака поредното мудно задвижване на египетската бюрократична машина, за да бъде допуснат до Националния архив, Борис Недков успява да хвърли поглед и върху османските вестници от XIX в., съхранявани в Библиотеката. Предоставени са му само броеве от в-к „Сабах“. За другите вестници, които не получава, той изслушва няколко несигурни обяснения, като например: „...че изобщо ги няма на лавиците.“¹⁹ Макар и ограничен само с в-к „Сабах“, той преглежда броевете от април-декември 1876 г., в които е отразено Априлското въстание (1876 г.). Тогава на Недков му хрумва идеята да бъде издаден за стогодишнината от българска революция сборник с материали под заглавие „Априлското въстание от 1876, отразено в турския периодичен печат“. Срещу заплащане българският учен уговаря чиновника Рагиб да препише редица статии, отнасящи се по темата, които той впоследствие донася в България.²⁰

Междувременно Борис Недков получава така желанието от него административен достъп до архива. Там обаче той се сблъсква с пълното нежелание на служителите да му съдействат. Обясняват му, че нямат на съхранение турски документи. Недков е подразнен от несръчните усилия на египетските архивисти да го отклонят от работата.

За да им демонстрира, че той е човек, който много добре познава материята, с която се занимава, ученият се позовава на немски опис от 1930 г. на османотурските документи от Кайро, който е ползвал вероятно още като студент по време на следването

¹⁶ Пак там, л. 4-5. Пишейки за военното положение в Египет и определяйки го като „перманентно“, Недков не е могъл да знае, че всъщност в този момент Египет се готви за война с Израел. Няколко месеца след отпътуването на българския учен от египетската столица Египет и Сирия, подкрепяни от Йордания, Ирак и други арабски държави, осъществяват военен удар над израелската държава. Избухва войната от Йом Кипур (6–25 окт.1973).

¹⁷ Пак там, л. 5-6.

¹⁸ Пак там, л. 7; Въпросният труд на Хаджи Калфа многократно се цитира в османистичните изследвания. Виж по-подробно Грозданова, Е. Многоликите пътища на мира и войната. – В: Контрасти и конфликти „зад кадър“ в българското общество през XV–XVIII в. С., 2003, с. 20.

¹⁹ Пак там, л.8

²⁰ Пак там.

си в Германия. Обезоръжени архивистите донасят кутия с фиши, отнасящи се за описи на османски архивен материал. След като прави заявка за конкретни архивни единици, той чува за пореден път неизменната дума „букра” (утре). Ето как красноречиво Недков описва по-нататъшните си патила: „ На другия ден вместо документи получих отговор, че тъй като по нареждане на Вътрешното министерство електрическата инсталация е била изключена, поради страх от пожар, в складовете е тъмно и не могат да ме обслужват. Отидох си. На другия ден, заедно с културното аташе др. Николов, посетихме директора на [Центъра] за история проф. М. Анис, който помоли директора на Архива да нареди на своите служители да ме обслужват с помощта на фенерче. Така и стана.”²¹ За съжаление спънките, които се поставят на Недков не свършват дотук. Египетските архивисти правят още едно (последно) усилие да го обезкуражат. Донасят му само преводи на арабски език на османотурските документи, но не и оригиналите. На всичкото отгоре преводите се съдържат само в една папка (смешно малък обем), което няма как да не го е разочаровало, знаейки отлично какви богатства крие Архива в Кайро. Накрая, сломени от упорството на Недков, служителите го водят в архивохранилището, където пред българския ориенталист се разкрива гледка от „...милиони турски документи.”²² Той успява да задели и прегледа редица архивни единици за българските търговци, свързани с египетските пазари, за българи, пребивавали в Александрия и Кайро, за Априлското въстание и др. Някои от документите успява да препише на ръка, а други подготвя за микрофилмиране, но не успява лично да направи това. За това пък от египетска страна му обещават да направят необходимото по въпроса и микрофилмите да бъдат предоставени на българската легация.²³ С това научноиздирвателската мисия на Борис Недков приключва и той се завръща удовлетворен в България, въпреки всички преживени трудности по време на пребиваването си в арабската страна.

В своя доклад българският учен споменава и за тежките условия, при които е бил принуден да работи. Стипендията от 30 египетски лири месечно, която му е предоставена, се оказва крайно недостатъчна. С една лира на ден не било възможно да се наеме дори хотелска стая, а пък било съвсем изключено да остане и за насъщния. Приютява се в едно жилище, заедно с още двама българи, преподаватели по български език, с които си дели разходите. До различните институции: Националната библиотека, Цитаделата, Каирския университет, той се придвижва пеш и изобщо прави всичко възможно, за да пести средства, с които да оцелее по време на престоя си в египетската столица.²⁴ Само онзи, който познава добре мегаполис като Кайро, може да си представи какви усилия са необходими на човек да изминава всеки ден по няколко километра пеш в условията на египетското ежедневие, претрупано с хора, превозни средства, стоки.

В доклада си Б. Недков отделя внимание и на културните особености на страната, някои порядки и куриози, некореспондиращи с европейската действителност. Също така нашият ориенталист подчертава и силното отражение на исляма, върху египетското общество.²⁵

²¹ Пак там, л. 9

²² Пак там

²³ Пак там, л. 10.

²⁴ Пак там, л. 3

²⁵ Пак там, л. 13

Научната командировка на Борис Недков в Кайро е едно изключително предизвикателство за изследователския хъс на именития ориенталист. Тя открива пред него част от съкровищата на египетското книжовно и архивно богатство, в които той вижда широко поле от извори за българската история, останали до този момент непознати за родната историография. Ранната смърт на проф. Борис Недков (умира на 64 години), само две години след завръщането си от Кайро, прекъсва неговите научни проекти, свързани с египетските архиви. Той обаче открехва вратата и насочва вниманието на следващото поколение български изследователи – историци и ориенталисти, към темата Египет и документалните му съкровища.

IN SEARCH OF ARCHIVAL DOCUMENTS ON BULGARIAN HISTORY. A SCIENTIFIC BUSINESS TRIP OF PROF. BORIS NEDKOV IN CAIRO

Dimitar Nitsov

One of the numerous tasks of the native historical science is the search for archival documents about the Bulgarian historical past. In this regard, Prof. Boris Nedkov undertook a scientific business trip through the depths of the archives and libraries in the Egyptian capital. The time he spent there was especially important for filling in new information about the fate of the Bulgarian lands under Ottoman rule.